

DİPLOMAT P. A. TOLSTOY'UN ELÇİLİĞİ VE OSMANLI'YA DAİR İZLENİMLERİ

İsmet Konak¹

Özet

Çarlık Rusya'sı, 17. yüzyılda Romanovların iktidara gelişiyle birlikte dış politikada daha kararlı bir karaktere büründü. Bir bakıma IV. İvan tarafından tasarlanan fütihat siyaseti, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ciddi manada pratiğe geçmeye başladı. Saray içi güç çatışmaları bir yana Çariçe Sofya, fetihçi politikayı Kırım üzerinden yürütmüş ve I. Petro (Deli\Büyük) söz konusu yayılmacı anlayışı Azak tarafında devam ettirmişti. Bu arada Osmanlı Devleti'nin de Batılı güçler (Venedik, Avusturya-Macaristan, Lehistan) karşısında ricata mecbur kalması Çarlık Rusya'sının önünü açtı. Bu bağlamda kuzey ve güneyde hâkimiyetini genişletmek isteyen müstevli I. Petro, ilk hedef olarak Baltık Denizi'nde İsveç'i etkisiz hale getirmek, ikinci olarak da Osmanlı'yı güneyde geriletmenin peşindeydi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin iç yapısını ve devlet anlayışını tanımak gerekiyordu. Bu açıdan 1700 yılında Osmanlı Devleti ile yapılan İstanbul Antlaşması gereğince daimi elçi bulundurma hakkını ele geçiren Rusya, yukarıda zikredilen fetihçi politikayı başarılı bir sonuca ulaştırmak için 1702'de Pyotr Andreyevič Tolstoy'u elçi olarak Edirne'ye gönderdi. Çalışmamızda Tolstoy'un Osmanlı Devleti'nin askeri teşkilatı, deniz gücü, saray hayatı ve Türk halkına ilişkin edindiği izlenimler ve gözlemler ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Osmanlı Devleti, Çarlık Rusya'sı, Pyotr A. Tolstoy, I. Petro, II. Mustafa.*

Abstract

Ambassadorship of Envoy P. A. Tolstoy and his Impressions on the Ottoman Empire

After Romanovs came to power in the 17th century, Tsarist Russia took a more decisive character in foreign policy. In a way, the invasion policy that Ivan the Terrible initiated to be realised in the second half of 17th century. In addition to the power conflicts in the court, Tsarina Sophia carried out the invasion policy towards the Crimean Peninsula and Tsar Peter the Great had expansionist plans in regard to the Sea of Azov. The retreat of the Ottoman Empire due to the attacks of the Western powers (The Republic of Venice, Austria-Hungary, Poland) paved the way for Tsarist Russia. In this context, Peter the Great who wanted to expand his sovereignty in the North and South, first aimed to defuse Swedish Kingdom in the Baltic Sea and second tried to stop the Ottoman Empire in the South. Therefore it was necessary to get information about the internal situation and politics of the Ottoman Empire. In this respect, Tsarist Russia that had the right to appoint a permanent ambassador according to the Treaty of Istanbul signed with the Ottoman Empire in 1700 sent Pyotr Andreyevich Tolstoy to Edirne as an ambassador in 1702. Tolstoy's observations and impressions on the Ottoman Empire's military system, sea power, life in the palace and Turkish people are studied in this paper.

Key words: *The Ottoman State, The Tsarist Russia, Pyotr A. Tolstoy, Peter the Great, Mustafa II.*

¹ İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora öğrencisi, smtknk2012@hotmail.com

Giriş

Son 500 yılda coğrafik konumları, siyasi amaçları ve toplumsal yapıları gereği sürekli karşı karşıya gelmiş iki güç olarak Rusya ve Osmanlı Devleti, yayılmak ve yeni yerler ele geçirmek için her türlü stratejiyi kullandılar.

1547 yılında çarlığa geçtikten sonra Kazan, Astrahan ve Sibir hanlıklarını ortadan kaldırarak güçlenen Rusya, hedefini daha da büyütmüştü. Güneyde Karadeniz ve kuzeyde Baltık Denizi'nde hâkim olmak istiyordu. 17. yüzyılın ilk yarısında çalkantılı dönemler yaşayan Rusya'da, 1613 yılında Romanovlar hâkimiyetinin inşa edilmesiyle birlikte yönetsel ve toplumsal kriz eskisine oranla hafifledi.²

1645 yılında I. Petro'nun babası olan Aleksey Mihailoviç'in başa geçmesiyle Rusya, Osmanlı'ya gözdağı vermeye başladı. Nitekim Sofya döneminde Knez Golitsin öncülüğünde Kırım'a başarısız da olsa iki sefer düzenlenmişti. Bu seferlerde alınan yenilgiler bir bakıma Rusya'da yeni bir liderin doğuşuna zemin hazırladı: I. Petro (Deli Petro).³

Çocukluğunda gördüğü Rus yeniçeri streltsi isyanıyla psikolojisi bozulan ve küçük olmasından dolayı tahtı beklemek zorunda kalan I. Petro, 1689'da yönetimi devraldıktan sonra Rusya'yı yeni bir sürece soktu.⁴ Askeri, siyasi, hukuki ve toplumsal alanda yaptığı reformlarla Rusya'yı dönüştüren I. Petro, IV. İvan döneminde belirlenen hedeflere ulaşmak için gayet hevesliydi.

Osmanlı'nın Viyana Kuşatması'nda başarısız olması ve geri çekilmesi sonrası, Papa'nın isteğiyle bir araya gelen Venedik, Lehistan ve Avusturya kutsal bir lig teşkil ettiler. Söz konusu lige iştirak eden Rusya, 1690'lı yıllarda Osmanlı'nın zayıf durumundan yararlanarak düzenlediği seferler sonucu Azak Kalesi'ni ele geçirmiş ve I. Petro'nun öncülüğünde Karadeniz'e çıkış için önemli bir adım atmıştı.⁵

Bu seferler sonrası Osmanlı'yla ilişkilerini sıcak ve barışçıl tutmak isteyen Petro yönetimi, 1700'den itibaren Osmanlı Devleti ile antlaşmaya vardı.

² Karamzin 2007, s.646-647.

³ Büyük Petro 10 yaşında tahta oturdu ancak bir o kadar da erken yaşta, 52 yaşında öldü. Bu durum onun iktidarının ilk yıllarında önemli bir iz bıraktı. Petro, iktidarının ilk yıllarında ülkeyi sadece adıyla yönetti. Devleti başkaları icra etmekteydi. Diğer taraftan onun erken ölümü, birçok çalışmayı yarım bırakmasına sebep olmuştu. Bkz.; Şmurlo 1922, s.270.

⁴ Kurat 1999, s.248-49.

⁵ Annesinin 1694 yılındaki ölümüne kadar durgunlaşan savaş ortamı, bu tarihten itibaren bütün sorumluluğu I. Petro'ya yükledi. 1694 yılının son aylarında Arhangelsk tarafına yaptığı ilk deniz yolculuğundan dönen Petro, Türklere karşı harekete geçme kararı aldı ve boyarlara bu konuda herhangi bir şekilde danışma gereği duymadı. Hayranlık duyduğu iki kişi Cenevrelî François Lefort ve İskoç General Patrick Gordon'un (ikisinin de Narışkinlerle bir akrabalığı yoktu) heyecan veren tavsiyesine uydu. Mezkr savaşıta I. Petro, Kırım'a karşı savaşmadı ama Don Nehri'nin ağzındaki Osmanlı kalesi Azak üzerine savaş açtı. Bkz.; *Imperial Russia*, s.490.

Yeni strateji gereği Osmanlı'yı yakından tanımak ve buna göre hazırlık yapmak için yeteneğine çok güvendiği devlet adamlarından Pyotr Andreyeviç Tolstoy'u Edirne'ye yolladı.⁶ Çalışmamıza konu olan P. A. Tolstoy, elçilik boyunca çok sayıda not tuttu, rapor hazırladı, mektup yazdı ve bunları Moskova ile paylaştı.

Çalışmada P. A. Tolstoy'un hem izlenimleri hem de hayatı muhtelif Rusça, İngilizce ve Türkçe kaynaklara (arşiv belgeleri, akademik makale, literatür vs.) istinaden kaleme alınmaktadır. Bu alanda bir takım bilimsel çalışmaların daha önce yapıldığı tarafımızca bilinmekte ve söz konusu eserler çalışmamızda iktibas edilmektedir. Bu açıdan çalışmamızda asıl amaçlanan, Tolstoy'un hayatı ve izlenimlerini daha önce istifade edilmemiş bazı Rusça kaynaklara dayanarak yeniden tahlil etmektir. Bu bağlamda Pyotr Velikiy, *Yevo Polkovodtsiy i Ministriy (Petro'nun Komutanları ve Bakanları)*, M. P. Azaņevskiy, *İstoriya Preobrajenskogo Polka (Preobrajenskiy Alayı'nın Tarihi)* ve P. A. Tolstoy, *Opisaniye Ćernogo Morya, Egeyskogo Arhipelaga i Osmanskogo Flota (Karadeniz, Ege Adaları ve Osmanlı Donanması'nın Tasviri)* adlı Rusça eserler, çalışmamız açısından büyük önem arz etmektedir.

Bunun yanı sıra S. M. Solovyov, D. İ. İlovayskiy, V. N. Balyazin, George Vernadsky, Geoffrey Hosking, Nicholas V. Riasanovsky, Hammer, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Akdes Nimet Kurat, Yılmaz Öztuna gibi mühim yabancı ve Türk müelliflerinin eserleri de kullanılmıştır. Ayrıca Tolstoy'un hayatı ve izlenimlerinin "*Akdes Nimet Kurat (Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, *George Vernadsky (Rusya Tarihi)*, *Geoffrey Hosking (Rusya ve Ruslar)*, *Nicholas V. Riasanovsky*, *Mark D. Steinberg (Rusya Tarihi)*" gibi kaynaklarda yeterince işlenmediği bilinmelidir.

Bununla birlikte Rusya Eski Antlaşmalar Devlet Arşivi'nden (Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Drevnih Aktov: RGADA) de bazı belgelerden istifade edilmiştir. Ancak makalenin sınırlı içeriği hasebiyle söz konusu belgeler geniş bir kapsamda formüle edilememiştir.

I) Diplomat P. A. Tolstoy'un Saray Hayatı

Rus Ćarlığı adına Osmanlı Devleti'ne atanan ilk daimi elçi olan P. A. Tolstoy, varlıklı olmayan, ancak kökleri XIV. yüzyıla dayanan zadedân bir ailenin çocuğu olarak 1645 yılında doğdu.⁷ Rus edebiyatının önde gelen isimlerinden Lev Tolstoy'un atası olan diplomat P. A. Tolstoy, göreve orduda başladı. İlerleyen yıllarda sarayda farklı görevler de ifa eden Tolstoy, ilk seferlere 1665-69 yıllarında katıldı.

⁶ Çelik ve Bülbül 2008, s.51-66.

⁷ İnanır 2004, s.50.

1676 yılına gelindiğinde Rusya'da Çar Aleksey Mihayloviç (1645-1676) ölmüş⁸ ve yerine oğlu Fyodor Alekseyeviç getirilmişti.⁹ Bu iktidar değişikliği P. A. Tolstoy'un da kariyerini etkiledi. Nitekim 1676 yılında sarayda *stolnik* olarak çalışmaya başladı:¹⁰ “Önce Çariçe Natalya Kirilovna'nın *stolniki* olarak hizmet verdi, sonra Çar Fyodor Alekseyeviç'e hizmette bulundu. Bu çarın ölümünden sonra Çar İvan Alekseyeviç'in oda *stolniki* oldu.”¹¹

Saray hayatını başarıyla sürdüren Tolstoy, daha sonra orduya geri döndü.¹² Öncelikle Semyonovskiy Alayı'na *praporşik*¹³ rütbesiyle giren Tolstoy, yüzbaşı rütbesine kadar yükselerek Preobrajenskiy Alayı'na¹⁴ girdi.

Çar Fyodor Alekseyeviç'in ölümünden sonra Rusya'da çarlık koltuğu mücadelesi farklı gruplaşmalara sebep olmuştu.¹⁵ Petro ve ağabeyi İvan taraftarları, gruplaşmaları teşkil eden iki ayrı cenahtı.¹⁶ Keşmekeşten kurtulmanın tek yolu artık halkın iradesine başvurmaktı:

---

⁸ Aleksey Mihayloviç ya da Aleksis(1645-1676), tahta çıktığında 16 yaşındaydı. Liyakatıyla ilgili dedikodular ve tahta talip olanların tehditleri altında cebelleşen genç çar, daha çok hocası boyar Boris İvanoviç Morozov'a destek toplama peşindeydi. Gerçeğe bakılırsa Morozov, ülkenin hükümdarı olmuştu. Bkz.; Dukes 1990, s.73.

⁹ İlk önce boyarlar, Patrik Yoakim'in elinde bulunan tacı takarak yemin ettiler. Bütün gece sarayda tüm stolniklerin, dvoryanların, kiracıların ve diğer saraylı rütbelilerin bir de Rusya'da görev alan yabancıların yemin töreni gerçekleşti. Ertesi sabah bütün hizmetçiler Uspenskiy katedralinde, başkentlin sakinleri buldukları yerde yemin ettiler. Bkz.: İlovayskiy 1905, s.477.

¹⁰ *Stolnik*, 17. yüzyıla kadar Rusya'da knezlerin ve çarların sarayda yemek ziyafeti esnasında masa hizmetini üstlenen görevli. Bunun dışında saraya yapılan resmi ziyaretlerde karşılama törenine iştirak etmekteydi. Stolnik sarayda hiyerarşik olarak boyarlar, okolniciler, dvoryanlar ve дума dyaklarından sonra gelmekteydi. Çelik ve Bülbül 2008, s.51-66.

¹¹ Velikiy 1853, s.50.

¹² A. M. Pançenko'ya göre Tolstoy'un aydın kişilerle yakınlaşması 70'li yıllarda saraydaki görevi sırasında olmuştur. Aynı dönemde Simeon Polotskiy, Karion İstomin, Silvester Medvedeyev gibi yazarlar ve A.Y. Daşkov, D. G. Çerkasskiy, A. İ. Lıyzlov gibi tarihçiler de sarayda çeşitli görevlerde bulunmaktadır. Adı geçen kişilerle aynı ortamda bulunması, askeri geçmişi olan Tolstoy'un siyasi görüşlerini, edebiyat zevklerini ve tarihe karşı yaklaşımını büyük ölçüde etkilemiştir. Bkz.: İnanır 2004, s.50.

¹³ Gedikli ve subay arasında alt rütbe.

¹⁴ Büyük Petro tarafından kurulan önemli alaylardan biri. Bkz.: Azañevskiy 1859, s.18.

¹⁵ Saray iki düşman fraksiyona bölündü: Miloslavskiye ve Narişkinler. Birinci grubun başında Prenses Sofya, ikinci grubun başında ise genç Petro ile birlikte Çariçe Natalya Kirilovna vardı. Bkz.: Azañevskiy 1859, s.16.

¹⁶ Çar Aleksis, iki kere evlenmişti. 1648 ve 1669 arası Maria Miloslavskaya ile ve 1671 ile 1676 arası Natalia Naryshkina ile evli kaldı. Birinci karısından doğan on üç çocuğundan ikisi erkekti, ama Theodore da İvan da hastalıklıydı. Ancak babalarından uzun yaşadılar. 9 Haziran 1672'de çarın ikinci evliliğinden doğan Petro ise güçlü ve sağlıklıydı. Bildiğimiz gibi Theodore, Aleksis'in yerine geçti ve 1682 yılında bir varis bırakmadan öldü. Veraset kanunu olmayınca iki boyar aile, Miloslavskiler ve Narişkinler taht için yarıştılar. Bkz.; Riasanovsky ve Steinberg 2011, s.222.

“Devlet görevlileri hızlıca sarayda toplandılar. Halk, 16 yaşındaki hasta İvan ve 10 yaşındaki Petro'nun hak sahibi olduğu taht mirasının Boyarlar Duma'sı tarafından nasıl çözüleceği konusunda Kremlin meydanında sıkıntılı bekleyiş içindeydi. Patrik Yoakim, devlet görevlilerine kimin Fyodor'un halefi olduğunu sordu ve hepsi oybirliğiyle 'Petro' cevabını verdiler. Fiziksel rahatsızlıklar İvan'ın devlet işlerini yürütmesine engel olmaktaydı. O bunu biliyordu ve bu yüzden hiçbir tartışmaya girmeden çar tacını küçük kardeşine bıraktı. Moskova ve onun akabinde tüm Rusya, bu dönemde canlı karakteri ve keskin zekâsıyla bütün dikkati üstüne çeken Petro'ya güvenoyu verdi.”¹⁷

Petro'nun çar koltuğuna layık görülmesine kız kardeşi Sofya ve İvan taraftarları tahammül edemediler. Sofya'nın kışkırtmalarıyla siyasi buhran çıktı ve ordunun piyade sınıfı olan streletsler yönetime el koydu. Bu dönemde orduda yer alan Tolstoy, 1682 yılında meydana gelen strelets ayaklanmasına¹⁸ katılmış ve Miloslavskiyle birlikte hareket ederek, Petro'ya karşı Sofya'nın safında durmuştu.¹⁹

1689 yılında Sofya'nın iktidardan uzaklaştırılmasıyla birlikte I. Petro dönemi resmen başladı.²⁰ Ancak ilk yıllarında devlet işleri, annesi Natalya Narişkin ve Patrik Yoakim tarafından yürütüldü.²¹ 1695'ten itibaren ise I. Petro

¹⁷ Azaņevskiy 1859, s.13-14.

¹⁸ Prenses Sofya Miloslavskiyle birlikte el altından, Moskova'daki “strelets”(tüfekçiler veya Rus yeniçerileri) kıtalarını tahrir ederek bir devlet darbesi hazırladı. Çarzade İvan'ın Narişkinler tarafından öldürüldüğü şayiası yayıldı: bunu yapan “hain boyar”ları tecziye etmek üzere streletsler, 15 Mayıs günü (1682) ayaklandılar ve ellerinde öldürülmeleri lazım gelen “boyarların” adları yazılı bir listeye Kremlin'e hücum ettiler. Petro'nun annesi Natalya, her iki çarzadeyi de(İvan ve Petro'yu) Kremlin merdivenlerine çıkararak streletslere gösterdiyse de askerler sükûnet bulamadılar, zorla Kremlin'e girdiler ve boyar Matveev'den başka Natalya Narişkin'in biraderlerini de öldürdüler. Petro'nun gözü önünde cereyan eden bu vakalar, ona büyük bir tesir yaptı ve bütün hayatı müddetince devam eden sinir buhranına ve kafatasının titremesine sebep oldu. Streletslerin isyanı birkaç gün sürdü. Payitahtın aşağı tabakası da ayaklandı, yağmalar yapıldı ve bilhassa “köylü işleri idaresi” tahrir edilerek köylü mükellefiyetlerinin kayıtlı olduğu defterler yok edildi. Streletsler her iki kardeşin İvan ve Petro'nun birlikte hâkimiyet sürmelerini kararlaştırdılar. Bununla Rusya tahtına iki çar birden çıkarılmış oldu. Prenslere küçük yaşta olduklarından Sofya bunlara nezaret edecekti. Streletsler 1682 yılı 15 Mayıs vakasını tebcil için Kızıl Meydan'da taştan bir abide dikilmesini talep ettiler. Ayaklanan askerlerin bütün istekleri yerine getirildi. Streletslerin başına da Knez İ. A. Chovanskiy getirildi. Devlet işleriyse prenses Sofya ve Miloslavskiy'in eline geçmiş oldu. Bkz.: Kurat 1999, s.248-49.

¹⁹ Çelik ve Bülbül 2008, s.51-66.

²⁰ 1689'da *streltsin*in bir darbe hazırlığı içinde olduğunu duyan Petro, Trinity Manastırı'na kaçtı ve kendisini destekleyen birliklerle beraber karşı bir darbe organize etti. Bu darbe sonucunda Sofya hapse atılırken, onun önde gelen müttelikleri öldürüldü veya sürgün edildi. Petro, ülkeyi 1696'ya kadar bu tarihte ölen kardeşi İvan'la birlikte yönetti. Bkz.; Hosking 2011, s.255.

²¹ Riasanovsky ve Steinberg 2011, s. 225.

tüm devlet organlarına ve orduya hâkim oldu. Bununla birlikte Prenses Sofya'nın saraydan uzaklaştırılması, P. A. Tolstoy'un bir taşra kasabası olan Velikiy Ustüg'e subay olarak gönderilmesine sebep oldu:

“Çar I. Petro ile ilk münasebetleri, çarın Arhangelsk'i ziyaret etmek üzere buradaki birliğe gelişiyle olur. Tarihçilere göre bu “genç, dinamik ve kıvrak zekâlı” komutan, çarı etkilemeyi başarır ve 1696 yılında Petro tarafından ikinci Azak seferine²² katılmak üzere Moskova'ya çağrılır. Söz konusu seferde Tolstoy başarılı bir komutan olduğunu kanıtlamış olsa da, Petro asla onun Miloslavskiy ile yakınlığını ve ayaklanmada ön sıralarda yer almasını unutmamıştır.”²³

P. A. Tolstoy'un deneyiminden yararlanmak isteyen I. Petro, ilerleyen yıllarda ona önemli başka görevler verecekti. Kontluğa kadar yükselen Tolstoy, aynı zamanda çarlığın gizli yüksek konseyinin üyelerinden biri oldu.²⁴ I. Petro'nun verdiği görevi yerine getirmek için denizcilik alanında bilgilenme amacıyla İtalya'ya giden Tolstoy, 1697-99 yılları arasında yaptığı seyahat sonrası yeni bir göreve hazırlanmaktaydı. Antlaşmalar yapılmış ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne elçi gönderme hakkını elde etmesiyle P. A. Tolstoy, 1702 yılında Rusya'nın ilk daimi büyükelçisi olarak İstanbul'a gönderildi.²⁵

²² İstanbul'u ve Ayasofya'yı ele geçirmek için Karadeniz'e hâkim olmayı ilk hedef olarak ele alan Petro, 10 Temmuz 1695'te 300 bin kişilik bir ordu ile Azak Kalesi önüne geldi. Burada Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa ile Kaplan Giray'ın şiddetli müdafaası ile karşılaştı. Azak Kalesi'ni 95 gün sardı. Batılı tarihçilere göre 30 bin, bizim tarihlere göre 60 bin ölü verdikten 96 gün sonra geri çekilmeye ve muhasarayı açmaya mecbur kaldı. Kaleden çıkan askerlerimizin takibi sırasında 3-4 bin ölü daha verdi ve 2 de top bırakarak kaçtı. Bu sırada Osmanlı tarihinin son yüzyıllarında görülen büyük ihmallerden biri daha oldu ve Osmanlılar muharebe geçiren kaleyi tamir etmedikleri gibi sayıları az olan muhafızları da değiştirmediler. Deli Petro bunu haber aldı ve bir yıl sonra 1695 yazında 100 bin kişilik bir orduyla karadan, önceden hazırladığı donanmayı da Don Nehri'nden indirmek suretiyle denizden, önceden hazırladığı donanmayı da Don Nehri'nden indirmek suretiyle denizden, Azak Kalesi'ne tekrar saldırdı. Yardıma gelecek olan Osmanlı paşalarıyla Kırım hanı vaktinde yetişemediler. Kaledeki 400-500 muhafızdan sağ kalabilenler Deli Petro'nun saldıran kuvvetlerine karşı 64 gün kahramanca dayandılar. Padişah II. Mustafa, kaleyi vaktinde tamir etmeyen ve yardıma yetişemeyen paşalar ve beyleri astırdı. Ruslar Azak Kalesi'ni ele geçirdiğinde hemen tamire başladılar. Göçmen yerleştirme siyasetini yürüterek kale ve şehre 3 bin Rus ve 400 Kalmuk ailesi yerleştirdiler. Bkz.: Türk 1964, s.64.; Büyük Petro'nun karakteri, Azak seferlerini izleyen süreçte(1695-1696) tam anlamıyla şekillenmişti. En önde gelen vasıfları, muazzam fiziki enerjisinin yanında entelektüel etkinlik ve kararlılıkla birleşmiş olan dayanma gücüydü. Petro geleneğe ve otoriteye saygı duymuyordu. Ellerinin iş yapmaya sabitlendiği gibi zihni de bilime ve yeni bilgileri araştırmaya sabitlenmişti. Bkz.; Vernadsky 2009, s.193.

²³ İnanır 2004, s.51.

²⁴ Sahip oldukları görevler bakımından önemli senatörlerin (Menşikov, Apraksin, Golovkin, Tolstoy, Knez Golitsin-Dimitri Mihail-) içinde yer aldığı gizli yüksek konsey kurulduğu için senato, seçkinliğini kaybetti. Bkz.: Solovyov 1880, s.287.

²⁵ Öztuna 1994, s.425.

1714 yılına kadar elçilik yapan Tolstoy, 12 yıl sonra yurda döndü ve ülke yönetiminde ses uyandıracak yeni bir olayla karşılaştı. Zira I. Petro'nun, oğlu Aleksey ile sorunları baş göstermişti.²⁶ Aleksey, hem özel hayatında hem de siyasi hayatta babasının sözüne itibar etmiyordu. Petro, “oğlunun bu hallerine kızarak ya adam olmasını yahut da bir manastıra kapanarak orada yaşamasını ihtar etti. Fakat Aleksey, büsbütün baştan çıktı. Kendini tamamen metresine verdi. Ve babasına kafa tutmaya, yaptığı işleri çekiştirmeye başladı. Çar, oğluna aklını başına toplamasını, yoksa şiddetle ceza göreceğini bildirdi. Bunun üzerine Aleksey, 1717'de yanına metresi Efrac'ı da alarak Viyana'ya kaçtı. Oradan da Napoli'ye geçti.”

Petro'ya karşı Avrupa ülkeleriyle ittifak girişimlerinde bulunan Aleksey, gittikçe tehlikeli olmaya başladı. Durumu fark eden Petro, Aleksey'in Rusya'ya getirilmesi emrini verdi. Bunun üzerine harekete geçen Kont P. A. Tolstoy ve Yüzbaşı Aleksandr İvanoviç Rummyantsev, Temmuz 1717 yılında Viyana'ya geldiler.²⁷ Petro'nun, oğlunun teslim edilmesi için yazdığı mektubu IV. Karl'a iletiler. İmparator IV. Karl'ın izin vermesiyle Napoli'ye giden Tolstoy ve Yüzbaşı Rummyantsev, uzun uğraşlar sonrası Aleksey ve hamile olan metresi Efrac'ı yurda dönüş konusunda ikna ettiler. Fakat Aleksey'in beklediği gibi bir karşılama olmadı. 1718 yılından 1719'a kadar Petropavlovsk Kalesi'nde işkence gördü²⁸. İşkencelere dayanamayan Aleksey, 1719 yılında öldü.

1725 yılında I. Petro'nun ölümü sonrası çar seçiminde I. Yekaterina'nın iktidara gelişini destekleyen Tolstoy, I. Yekaterina'dan (1725-1727) sonra çar koltuğuna oturan II. Petro döneminde knez Aleksandr Daniloviç Menşikov'la çatışma yaşadı.²⁹ Menşikov, onu saraydan uzaklaştırmak için birtakım komplolar düzenledi. Ardından “genç çar II. Petro'yu tahttan indirmeye niyetlenme ve çarın Prenses Menşikova ile evlenmesine karşı çıkmakla suçlanan P. A. Tolstoy, 26 Mart 1727 yılında tutuklandı; görevden alındı, nişanlarını ve rütbelerini kaybetti ve Solovetsk manastırına(Beyaz Deniz-Solovetsk Adaları-

---

²⁶ Ortodoks olmayan her şeyden nefret edecek dar bir Moskof ve papaz terbiyesi almış olan Aleksey, çok kapalı ve çekingendi. Üstelik babasından da korkuyordu. Petro'nun, annesini terk ederek bir manastıra kapattırıldığını görmüştü. Karşı koyanların babası tarafından ne hale getirildiğini biliyordu. Babasının Ortodoks azizlerine bile nasıl küfürler ettiğini de kendi gözleriyle görmüştü. Evlenerek Rusya'ya döndükten sonra hep bu baskı altından kaçıp kurtulmak istiyordu. Kendini içkiye verdi. Üstelik Finlandiyalı bir köylü kızı olan Efrac'ı da kendine metres yaptı. Bu eski bir öğretmenin kızıydı. Petro'nun yaşayışı aynen oğlu Aleksey'e de geçmişti. Buna çok üzülen karısı Alman prensesi kibar Şarlot yemez, içmez ve gezmez oldu. Sonunda 1715 yılında veremden öldü. Bkz.: Türk 1964, s.76-77.

²⁷ Balyazin 2007, s.113.

²⁸ Balyazin 2007, s.122-123.

²⁹ Dukes 1990, s.92.

İ.K.) sürgüne gönderildi.”³⁰ Burada 2 yıl kaldıktan sonra 1729 yılında yaşamını yitirdi.

II) P. A. Tolstoy’un Elçiliğe Gelişi ve Karşılaştığı Yeniçeri İsyanı

1683 Viyana yenilgisiyle başlayan ve II. Mustafa döneminde devam eden iktisadi ve siyasi istikrarsızlık, 17. yüzyılın sonunda Osmanlı devlet politikasını olumsuz etkilemişti.³¹ Nitekim 1697 yılında Osmanlı ordusu, bugünkü Sırbistan sınırları içinde bulunan Zenta’da yenilince II. Mustafa barış istemek zorunda kaldı.³² Bu dönemde kendi aralarında kutsal ittifak oluşturan Lehistan, Venedik ve Avusturya-Macaristan imparatorluğu, 1699’da Osmanlı Devleti’yle Karlofça Antlaşması için konferanslara başladı.³³ Konferanslar Rusya’nın katılımıyla da devam ederken, 19 Kasım’daki 7. konferansta Türk murahhası, Rusların elinde bulunan Azak’ı, Rus murahhası da Türklerin elinde bulunan Kerç’i istedi. Fakat iki taraf bu istekler konusunda bir hüsn-ü netice elde edemedi. Bununla beraber Rusya ile 2 yıllık bir mütareke imzalandı ve kesin sulh görüşmeleri için İstanbul’da müzakere açılmasına karar verildi. Kutsal ittifakın diğer üyeleriyle 26 Ocak 1699 yılında Karlofça Antlaşması imzalandı.³⁴

Karlofça Antlaşması’ndan sonra Rusya ile Osmanlı Devleti, bir antlaşma zemini yaratmak için muhtelif plânlar içindeydi: “*Petro, kendi başına*

³⁰ Velikiy 1853, s.50.

³¹ *Imperial Russia*, s.490.; Osmanlı İmparatorluğu 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar gücünün doruğuna ulaştı. 1683’teki başarısız Viyana Kuşatması, uzun süreden beri beklenen düşüşünün başlangıcı oldu. Bkz.; Hosking 2011, s.270.

³² Çelik ve Bülbül 2008, s.51-66.

³³ Kurat 1999, s.255.

³⁴ 26 Ocak 1699 sabahı saat 10.00’da, Karlofça Muahedesi imzalanmak üzere sonuncu konferans yapıldı. Türk murahhasları, yeniçeri ve sipahilerin arasında, imparatorluk murahhasları ise 100 zırhlı asker arasında törenle geldiler. 75 günde 36 celse akdedilmişti. İmza töreni öğleden az önce saat 11.45’te yapıldı. İmzalar atıldıktan sonra salonun kapısından fırlayan haberciler, sulhun resmen başladığını ve konferansın bittiğini bildirdiler. Derhal hareket eden habercilerle sulhun imzalandığı İstanbul’a, Edirne’ye, Viyana’ya, Venedik’e, Varşova’ya ve Londra’ya bildirildi. Karlofça’da atılan şenlik toplarına aynı gün akşama doğru Petervaradin’de Almanların, Belgrad’ta Türklerin attıkları toplar cevap verdi. Sulhun esasları Viyana, Varşova ve Venedik’te beğenilmedi ve Türk diplomatlarının karşı tarafı atlattıklarına hükmedildi. Venedik’in elinde bulunan İnebahtı ve Preveze gibi kaleleri Türklere iade etmesi hatta Macaristan sınırındaki daha az ehemmiyetli bazı kalelerin boşaltılıp Türkiye’ye bırakılması tenkit edildi. Mamafih bu, Avrupalıların asırlardan beri Türklere karşı elde ettikleri ilk lehte muahedeydi. Almanya Venedik ve Lehistan gibi büyük devletlerin Türkiye’ye ödettikleri yıllık vergi ve haraçları kesin şekilde ilga ediyor, bu devletlere Türkiye ile hukuken aynı safta yer veriyordu. Nitekim padişah, ilk defa bu sulhtan itibaren Avrupa hükümdarlarına gönderdiği mektuplarda onlara “sen” değil, “siz” şeklinde hitaba başlamıştır. Nihayet Osmanlı Devleti’nden çok büyük parçalar koparılmak suretiyle Türk imparatorluğunun genişleme devrinin bittiği ve toprak kaybının başladığı resmen tescil ediliyordu. Bkz.: Öztuna 1994, s.416.

Türkiye'ye karşı harbi devam ettiremeyeceğini ve Karadeniz'e çıkamayacağını anladığından bu defa İsveç'ten Fin ve Riga körfezleri sahasını almaya karar verdi. Bundan dolayı, İstanbul'a bir murahhas heyeti göndererek, Babıâli ile barış akdine de acele etti."³⁵ Bu çerçevede görüşmeler hız kazandı ve 3 Temmuz 1700 yılında barış antlaşması imzalandı.³⁶ Rusya adına Emelyan İgnatyeviç Ukraintsev ve Osmanlı adına Rami Mehmet Efendi'nin imzaladığı bu antlaşmanın şartları şöyleydi: "Azak kalesi Rusların elinde kalıyor. Aşağı Özü(Dnyepır) boyunca Rusların eline geçen bazı kaleler Türklere iade ediliyor ve çara İstanbul'da daimi bir elçi bulundurma hakkı veriliyordu. 1700 yılı İstanbul Barışı, Rusya'nın Türkiye'ye karşı ilk zafer barışıdır. Osmanlı Devleti, Azak gibi mühim bir kaleyi bırakmakla Azak denizi çevresindeki hâkimiyetinden vazgeçmek zorunda kalmıştı. Bu barışın icabı olarak İstanbul'da daimi bir elçilik ihdas edildi."³⁷

Antlaşmaya uygun olarak 1702 yılında sultan sarayında ilk daimi Rus elçiliği kuruldu.³⁸ Elçilik makamına tecrübeli ve donanımlı birinin getirilmesi gerekmişti. Bu yüzden göreve P. A. Tolstoy'un getirilmesi uygun görüldü.³⁹ Moskova'dan ayrılmadan önce I. Petro ile görüşen Tolstoy, Osmanlı Devleti'nde görev alırken askeri, siyasi ve sosyal ilişkiler bağlamında yerine getirmesi gereken bazı talimatlar almıştı.⁴⁰ Bu talimatlar doğrultusunda hareket

³⁵ Kurat 1999, s.256.

³⁶ Aynı gün Rus ordusuna İsveç sınırına hareket etme emri verildi ve Kuzey Savaşı (1700-1721) başladı. Osmanlı Devleti'yle olan ilişkiler ikinci plâna itildi. Bkz.: Tolstoy 2006, s.16.; Vernadsky 2009, s.196.

³⁷ Kurat 1999, s.256.

³⁸ Tolstoy 2006, s.16.

³⁹ Arunova ve Oreškova 2009, s.15.

⁴⁰ Bunlar Solovyov tarafından şöyle sıralanmıştır: "Osmanlı İmparatorluğu'nun umumi durumu, ahali, idare şekli, devlet ricali, askeri vaziyeti ve teşkilatı, yabancı devletlerle münasebeti, varidatın artırılması ve gizli askeri hazırlıkların kolaylaştırılması hususunda alınan tedbirler, harp hazırlıkları yapılıyorsa bunun kime karşı olduğu, hangi milletlere karşı sempati beslendiği, devlet varidatının yekünü, bunun toplanma tarzı, gelirinin eskisine göre nispetle arttığı veya azaldığı, İran'la ticaretin vaziyeti, askerinin miktarı ve nerelerde bulunduğu, harbe hazır kuvvetlerin sayısı ve hazineden ne kadar maaş aldıkları, donanmanın vaziyeti, Kerç Boğazı'nda bir kalenin yapılıp yapılmayacağı, yapılacaksa mevki ve hangi ustalar tarafından inşa edileceği, Kerç Boğazı'nın tamamıyla toprakla doldurulması meselesi, eğer buna karar verilmişse ne zaman icra edileceği, Alman harbinden sonra Türk piyadesi ve süvarilerinin Avrupai nizama göre talim ettirilip ettirilmedikleri, eski usulün devam edip etmediği, Oçakov(Özü), Akkerman(Turla) üzerindeki ve Kili kalelerinin vaziyeti, eski usule göre mi, yoksa yeni tarzda mı, tabya usulüyle mi tahkim edildikleri, bunun hangi ustalar tarafından yapıldığı, topçuların yeni ve eski nizama göre talim yapıp yapmadıkları, kimler tarafından yetiştirildikleri, eski mühendislerin ecnebi ve yerlilerden mi oldukları, topçu mektebinin olup olmadığı..." Bkz.: Çelik ve Bülbül 2008, s.55.

eden Tolstoy, 29 Ağustos 1702'de Sultan II. Mustafa'nın(1695-1703) sarayının bulunduğu Edirne'ye geldi:

“Sultan ve sadrazamın henüz ilk kabulünden sonra Kasım 1702'de Tolstoy'dan Zaporoj Kazakları tarafından yağmalanmış Rum tüccarların zararlarının tazmin edilmesi istendi... Rusya için zor bir dönemde Kuzey Savaşı'nın başladığı ve Rusya'nın Türk tarafının niyetleri hakkında yeterince ve aracısız bilgi sahibi olmak istediği bir dönemde, Rus elçisinin Osmanlı'ya gönderilmesi Rusya yönetimi açısından büyük önem arz etmekteydi. Tacirlerin zararlarına gelince Tolstoy, bu konuda görüşmeler yaptı ve zararların kısmen karşılanmasına rıza gösterdi.”⁴¹

Giderayak çeşitli gözlemler yapmaya başlayan Tolstoy, kabine değişikliğini yakından takip etmiş ve bilhassa eski reisülküttap Rami Mehmet Paşa'nın sadrazam olmasını iyi karşılamıştı.⁴² Onun dikkatli, mantıklı ve hoş bir insan olduğunu, kendisini kutlamak için özel olarak ona gittiğini yazmaktadır.

Rus elçisi Tolstoy'un gelişinin henüz ilk yılında Osmanlı yönetimini sarsan ve devletin aksadığını gösteren önemli olaylar cereyan etti. Bu olaylardan en önemlisi yeniciler, ulema ve tımarlı sipahilerin ortak destek verdiği Edirne Vakası'ydı:⁴³

“Ortada yeni bir savaş ya da yenilgi olmadığı halde padişahın tahttan indirilmesine kadar varan olay, 1703 Temmuz'unda Gürcistan üzerine açılan sefere⁴⁴ gönderilecek bir grup cebecinin, birikmiş maaşlarını almadan sefere

⁴¹ Arunova ve Oreškova 2009, s.17.

⁴² RGADA, f., 89, Op, 1, Ed. Xr.: 2, 1703, L. 45.

⁴³ Basit bir maaş davası gibi görünen, bir avuç cebecinin kazan kaldırması ile başlayan olay neden bu kadar büyüdü ve neden şeyhülislam birden isyancıların hedefi oldu? Cevabın bir bölümü kapıkulunun durumuyla ilgili. Karlofça'dan beri barış dönemine geçeli devlet bir yandan reyaya kanat germek için vergileri azaltırken, bir yandan da masraflarını kısımaya çabalıyordu. Savaş sırasında kapıkulunun sayısı durmadan artırılmış, bazıları yenicere ailelerinden, binlerce kişi padişah ulufesine bağlanmıştı. Barış döneminde bu kişiler defterden silindiği gibi geri kalan kapıkulunun ulufesi de hâlâ aksamaktaydı. Kapıkulu zaten genel olarak Karlofça'ya karşı çıkan, savaşı sürdürmek isteyenlerden yanaydı. Barışın beşinci yılında kapıkulu kendini ezilmiş, padişah gözünde önemini kaybetmiş hissediyordu. Padişah askerinden yüz çevirmiş gibiydi. Bu durumda kapıkulunun tümünden isyancı cebecilerle birleşmesi güç olmadı. Bkz.: Kunt vd. 2009, s.49-50.

⁴⁴ Divan, Gürcistan'ın Mingrelya ve Guriel taraflarının yıllardan beri vergi ödememekte direnmesi üzerine, bu ülkelere bir tedip seferi açmaya karar vermişti. Bu işe Erzurum Beylerbeyi Vezir Köse Halil Paşa memur oldu. İstanbul'dan gönderilecek kapıkulu askerini beklemeye başladı. Sefere ayrılan 200 cebeci askeri, son ulufelerini almadıkları için, gitmeyeceklerini bildirdiler. Askeri disipline tamamen aykırı olan bu tutum, açık bir itaatsizlik, hatta isyan teşvik ediyordu. 200 cebecinin bu kadar sorumlu bir davranışta bulunmak için bir yerlerden desteklendikleri muhakkaktı. Sonradan onları kıskırtanın bizzat Sadrazam Rami Paşa

çıkmayı reddetmesi ile başladı. Cebeciler İstanbul'da ayaklanırken padişah ve devletin en üst yönetim kadrosu Edirne'deydi. İstanbul'da cebecileri bastırması istenen yeniçeriler de ayaklanmaya katılınca olay alevleniverdi. Kapıkuluna İstanbul'daki ulema da canı gönülden arka çıktı: hep birlikte Edirne'ye yürüyüp padişaha türlü dertlerini anlatmaya karar verdiler. İstanbul'daki asker ve ulemanın en büyük şikâyeti doğrudan doğruya padişahın büyük saygı duyduğu ve bağlandığı Şeyhülislam Feyzullah Efendi'dendi."⁴⁵ Bu bağlamda Türk tarihçileri tarafından hazırlanan birçok çalışma, Tolstoy'un verdiği mezkûr bilgiyi doğrulamaktadır. Örneğin İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın kaleme aldığı *Osmanlı Tarihi* adlı çalışmada mezkûr isyanın arkasında Rami Mehmet Efendi'nin⁴⁶ de olduğu ve Cebecilerin cebecibaşına şu talepte buldukları aktarılmaktadır: "Mademki bizi sefere memur eylediniz on kıst birikmiş maaşlarımızı isteriz; bize bitmez yerlerden havale vermek suretiyle bu kadar zamandır ulufe yüzü görmeyiz. Padişah hazretleri Edirne'de, kime feryat edelim? Kaymakam namına olan sefih oğlan güvercin uçurmaktan eli değmez. Arz-ı hal etsek merhamet edip yüzümüzü bakmaz."

Edirne'de bulunan padişah II. Mustafa'ya ultimatom veren isyancılar, Feyzullah Efendi'nin⁴⁷ kendilerine teslim edilmesini ve padişahın da İstanbul'a gelmesi gerektiğini bildirdiler.⁴⁸ Bunu dikkate alan padişah, hedefte yer alan

---

olduğu, bu vesileyle padişahın dikkatini çekmek, sadaret görevinde bağımsız kalmak, şeyhülislamın müdahalesinden kurtulmak istediği anlaşılmıştır. Bkz.: Öztuna, 1994, s.435.

⁴⁵ Kunt vd. 2009, s.49.

⁴⁶ Vezir-i azam Rami Mehmet Paşa, Karlofça Muahedesi'ndeki hizmeti sebebiyle padişahın teveccühüne, Amcazade Hüseyin Paşa ile Feyzullah Efendi'nin himayelerine nail olup iktidar ve kabiliyetine binaen en yüksek makamı, vezir-i azamlığı ihraz etmiş ise de o da selefleri gibi şeyhülislamın bütün hükümet işlerine müdahalesinden ve tahakkümünden bıkmış olup bundan başka Feyzullah Efendi'nin evlatlarıyla mensuplarının "vezir kendi çırağımızdır" diyerek Rami Paşa'nın istiklâline hâlel verecek ve şerefine dokunacak sözler sarf etmekte olduklarından bu işe bir son vermek ve şeyhülislamın nüfuz ve tahakkümünden kurtulmak üzere çare aramaktaydı. Bkz.; Uzunçarşılı 1982, s.22-23.

⁴⁷ Müft-i merhum Feyzullah Efendi, bilâd-i şark vaizlerinden Vani Efendi'nin damadı olup Köprülü-zâde merhum Ahmet Paşa Erzurum valisi iken zühd ü takvâ cihetiyle Vani Efendi'ye hüsn-i itikat etmekle sadrazam oldukça kurb-ı sultaniye sevk ve tarif ettiklerinde vaiz-i şehriârî olmuşlardı. Bkz.; Naima 2007, s.1859.

⁴⁸ Finker 2010, s.453; Orada malikanesi elinden alındığı için bu konuda şeyhülislamdan şikayetçi olmuş Karakaş adında biri, isyanın başı ve hatibi seçilmiş; bir istida, daha doğrusu bir emirname kaleme almıştı. Bu emirnamede sultana şeyhülislamı, ikisi orduda kadıaskerlik görevi yapan oğullarını azletmesi ve gelip İstanbul'da oturması emrediliyordu. Bu istek, daha doğru bir deyişle, emirlerin reddedilmesi halinde asiler kütle halinde Edirne'ye gelmek tehdidini ileri sürüyorlardı. Beş ulema, yedi asker ocağının her birinden iki ve her meslek zümresinden ikişer temsilci bu emirnameyi sultanın bulunduğu Edirne'ye götürmekle görevlendirildiler. Bkz.; Hammer 1991, s.79.

Şeyhülislam Feyzullah Efendi⁴⁹ ve yakınlarını⁵⁰ görevlerinden uzaklaştırdı. Bu dönemde Edirne’de görev yapan ve olayı yakından takip eden Rus elçisi Tolstoy, mektubunda şöyle yazmaktadır:

“İsyana sebep olan şeyhülislam ve diğerleri de görevlerinden azledildiler, Edirne’ye yakın bir yerde hapiste tutuluyorlar. Şeyhülislamın evine ise mühür vurulmuş ve sultan tarafından el konulmuştur. İstanbul’daki asilerse kazasker ve kaymakamdan yeni şeyhülislam seçtiler. Onların isteğini-asileri oyalamak maksadıyla-sultan da onayladı ve İstanbul’a yeni şeyhülislam için kaftan gönderdi. Ancak onlar sultanın hediyesini geri çevirdiler ve kendisinin de geri gelmesini talep ettiler. Kendilerine haksızlık yapan insanlar cezalandırıldığı takdirde ona bir şey yapmayacaklarına dair söz verdiler. Sultan ise oraya gitmeye korkuyor ve onlara karşı kullanmak üzere Edirne’de ordu⁵¹ topluyor.”

Padişah II. Mustafa, vezirler ve kumandanlar isyanı bastırmak için gerekli toplantılar yapıyorlar, soruna çözüm yolu bulmaya çalışıyorlardı.⁵² Ancak

⁴⁹ Edirne Vakası’nın üçüncü önemli yönü Şeyhülislam Feyzullah Efendi’nin durumu. Feyzullah Efendi IV. Mehmet döneminde saraya yanaşmış, o zaman şehzade, sonradan padişah olan II. Mustafa ve III. Ahmet’e hocalık yaparak ulema rütbesinin en üst kademelerine ulaşmıştı. Şehzade Mustafa 1695’te padişah olur olmaz eski hocasını şeyhülislamlık makamına getirdi. Edirne Vakası dolayısıyla azledilinceye kadar 8 yıldan fazla bu görevi sürdürdü Feyzullah Efendi. Bu süre içinde padişahla kişisel ilişkisi dolayısıyla Feyzullah Efendi’nin siyasi ağırlığı o kadar arttı ki yalnızca ulema mesleğini bildiği gibi yönetmekle kalmadı, bütün siyasi yönetimi ele geçirdi neredeyse. Bkz.: Kunt vd. 2009, s.51.

⁵⁰ Şeyhülislam Feyzullah Efendi’nin en büyük oğlu peygamber soyundan gelenlerin sicil memuruydu, ikinci oğlu Anadolu kadiaskeriydi, üçüncü oğlu aynı dönemde Bursa’da kadiydi, dördüncü oğlu şehzadelerden birinin lalasıydı, akrabalarından biriye Rumeli kadiaskeriydi. Bkz.: Finker 2010, s.451.

⁵¹ Ancak onun bu önlemleri güvenilir değildir. Çünkü Edirne’de kendisine bağlı olan ve asileri bastırmak gücüne sahip olacak kadar asker bulunmuyor. Bu isyanın nasıl sonuçlanacağını sadece Allah biliyor. Edirne’de bulunan memurlar da sultana güvenmiyor. Sadrazam isyanı yatıştırmak için çaba sarf ediyor ve bu konuda ümitlidir. Bkz.: Arunova ve Oreškova 2009, s.131.

⁵² Bir paşa, 29 Temmuz’da Edirne’den 5 bin kişilik askerle İstanbul istikametinde yola çıktı. Ona Edirne’den 5 verst uzaklıkta durması emredildi. Bunun amacı, İstanbul’dan gelebilecek asileri önlemektir. Aynı gün Edirne’den üç paşa daha yola çıktı, onların da her birinin 5 bin askeri bulunuyordu. Bunların da muhtemel tehlikeyi önlemek için şehirden 7 verst uzaklıkta İstanbul yolunun çeşitli yerlerinde konuşlanmaları emredilmiştir. Aynı gün sadrazam da Edirne’den ayrıldı ve sadrazamlık tuğunun nereye konulacağını talimatını verdi. Aynı zamanda yeniçerilerin, yeniçeri ağasının ve süvarileriyle sipahiler ağasının nerede durması gerektiğini de gösterdi. 31 Temmuz’da İstanbullu isyancılara karşı olarak 15 bin kişilik süvarisiyle beraber Hasan Paşa, Edirne’den ayrıldı. Onun amacı da isyancıların Edirne’ye girmesini engellemektir. 5 Ağustos’ta sadrazam, peygamberleri Hz. Muhammed’in sancağını da(sancak-ı şerif) alarak Edirne’den yola çıktı. Edirne’den iki verst uzaklığında, ordunun gerisine yerleşti ve 7 Ağustos tarihine kadar orada bekledi. 7 Ağustos’ta sadrazam, asileri önlemek maksadıyla İstanbul yoluna gitti. 9 Ağustos’ta sultan, Edirne’de bulunan birliklerle beraber şehri terk etti. Çünkü

alınan önlemler sonuç vermedi ve isyancılar Edirne'ye girmeyi başardılar. Sonrası Rus sefiri Tolstoy'un mektuplarında şöyle geçmektedir: “11 Ağustos'ta asiler Edirne'ye girdi ve Sultan II. Mustafa'yı hapse attılar. Onun yerine ise kardeşi III. Ahmet'i sultan ilan ettiler. Nişancı Ahmet Paşa, sadrazam oldu. O, eski sadrazam Hüseyin Paşa'nın damadıydı. Yeniçerilere ise kişi başına 40 levok dağıttılar.”⁵³

Mevcut siyasi dengeleri tamamıyla değiştiren isyancılar, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'yi öldürdüler ve kopardıkları başını meydanlarda teşhir ettiler.⁵⁴ Nitekim 22 Ağustos 1703'te iktidara getirilen III. Ahmet'le birlikte yönetim krizi az da olsa bitmişti.⁵⁵

Tolstoy'un isyana ilişkin izlenimlerini muhtelif kaynaklarla mukayese ettiğimizde karşımıza söz konusu gözlemleri destekleyen bazı bilgiler çıkmaktadır. Tarihçi Hammer'in *Büyük Osmanlı Tarihi* adlı eserinde isyancıların Edirne'ye giderken hazırlattığı üç fetvadadan ikisi, şu şekilde aktarılmaktadır: “Bu fetvalardan birincisi şöyle kaleme alınmıştı: ‘Muhammed ümmetini idare etmek için seçilmiş olan padişah, kendini av zevkine vermek için payitahtı terk etmişse, ağır vergi yüküyle teb'aları eziyorsa, hazineyi israf

---

sadrazam ona mektup yazarak gelmesini ve asilere ne yapılacağını emretmesini istemişti. 9 Ağustos gecesinde sultan, Edirne'ye geri döndü. Çünkü sadrazam ile beraber hareket eden Türk birlikleri, sultana ihanet etmiş ve asilerle birleşmişlerdi. Sadrazam ve yeniçeri ağası ise kayıplara karışmışlardı. Edirne'de bulunan Aleksandr Şkarlat ve diğer devlet adamları başka bir yere kaçmış ve saklanmıştı. Sultan ise Edirne'ye geldikten sonra sarayına çekildi. Yanında az sayıda adamı bulunmaktaydı. Bkz.: Arunova ve Oreškova 2009, s.134-135.

⁵³ Arunova ve Oreškova 2009, s.135.

⁵⁴ İsyancılar Feyzullah Efendi, oğullarını ve onunla birlikte olan herkesi iç çamaşırlarına kadar soydular, öküzler tarafından çekilen basit arabalara bindirdiler. Edirne'ye giden yol boyunca, onlara küfür eden ve Edirne'de cezaevine kadar bırakan silahlı yeniçerilerin sıkı gözetimi altında kaldılar. Üç gün üç gece boyunca onlara işkence yaptılar, ancak ne Feyzullah Efendi, ne de çocukları servetlerinin nereye gizlendiğini söylemediler. Daha acı verici bir işkencenin sonuç vermemesinden sonra, durumu sultana bildirdiler ve şeyhülislamın idam edilmesine dair fetva verildi. Feyzullah Efendi'yi cezaevindeki odasından çıkardılar, ata bindirdiler; ulema, yeniçeri, isyancı ve şehir mafyasından oluşan kalabalığın küfürleri ve tacizleri altında kafasını kesecekleri bitpazarına gitmeye zorladılar. Ayaklarını, kesilmiş başına bağladılar ve rahipler (güç bela bir araya getirildiler) de dâhil olmak üzere yaklaşık 300'un üzerinde gayrimüslim, onun parçalanmış vücudunu arkalarında sürükleyerek tüm şehirde dolaştılar. Ceset bir buçuk saat sonra, şehrin içinden geçen Tunca Nehri'ne atıldı. Feyzullah Efendi'nin kellesini bir çubuğa taktılar, bu şekilde yeniçeri kışlarını dolaştılar ve sonra aynı şekilde nehre atıldılar. Bkz.: Finker 2010, s.454-455.

⁵⁵ III. Ahmet, ihtilâl yapan unsurları ve yandaşlarını beş ay süren bir mücadeleden sonra devlet yönetiminden uzaklaştırmayı başararak Ocak 1704'te idareyi tam olarak ele geçirmişti. Görüldüğü üzere II. Mustafa'nın devrilmesine neden olan Edirne Vakası, doğrudan Karlofça ile bağlantılı olmayıp, 1683'te başlayan felaketlerle ve sarsıntılarla dolu 20 yıllık bir sürecin sonucu olmuştur. Bkz.: Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 12, Ankara, 2002, s.763.

ediyorsa, bu yolda devamına müsaade etmek caiz midir?’ Bu soruya olumsuz karşılık veriliyordu. İkinci fetvada ‘Müslümanlar imamın zulmüne başkaldırırlarsa, onlara asiler denilebilir mi?’ Bu soruya ‘hayır’ cevabı veriliyordu.”⁵⁶

III) P. A. Tolstoy’un Osmanlı Devleti Üzerine Aldığı Notlar

1703 yılında Osmanlı Devleti’nde meydana gelen iktidar değişikliğiyle birlikte devletin merkezi İstanbul’a taşındı. Dolayısıyla elçi P. A. Tolstoy da burada yerini aldı. Rusya’dan Osmanlı Devleti’ne gelmeden önce bazı konularda talimatlar alan Tolstoy, Osmanlı Devleti’ne dair izlenimlerini Çar I. Petro ile paylaştı.

İzlenimlerinde öncelikle Türk halkını tasvir eden Tolstoy’a göre, Türkler hem gururlu hem de şöhreti sevmektedirler.⁵⁷ Öyle ki savaş esnasında kimseden yardım istemezler. Bütün komşularına karşı aynı şekilde davranan Türkler, farklı dinden olan diğer halklara karşı vahşice davranmakta ve asla yenilmeyeceğini zannetmektedirler.

Ayrıca Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu donanma⁵⁸ ve deniz gücüne⁵⁹ ilişkin görüşlerini de bildiren elçi Tolstoy, Osmanlı’nın elinde bulunan bazı gemileri⁶⁰ ve özelliklerini şöyle yazmaktadır:

⁵⁶ Hammer 1991, s. 81.

⁵⁷ RGADA, f., 89, Op, 1., Ed. Xr.: 2, 1703, L. 185.

⁵⁸ Türklerin deniz filosu(gemiler ve kadırgalar) İstanbul tersanesinde bulunmaktadır. Diğer yerlerde de silahlı ve silahsız 30 gemileri mevcuttur. Bunlardan ikisi ölçüsüz büyüklükteydi. Her geminin kendisine özgü ismi bulunmuyor, bunların hepsinin genel bir ismi vardı. Gemiler sultana aittir. Onları savaşa hazırladıkları zaman her bir gemiye en az 600 asker yerleştiriyorlar. Bunlardan başka gemide deniz eri ve topçular da bulunuyordu. Büyük gemilere ise 1200’den fazla asker yerleştirilmiyordu. Bazen gemilerde ancak 800 asker oluyordu. Şu anda ise gemilerde az sayıda asker tutuyorlar. Kaptan gemisindeki asker sayısı dahi 600’den azdır. Diğerlerinde ise 200 veya 200’den biraz fazla. İhtiyaçları olduğunda asker bulma konusunda sıkıntıları olmuyor. Deniz savaşı zamanı İzmir çevresinden asker topluyorlar. Burada işlerine yarayacak çok sayıda insan bulunmaktadır. Kaptan gemilerinde altmış, diğerlerinde ise kırk ya da otuz denizci bulunuyor. Bkz.: Arunova ve Oreškova 2009, s.62.

⁵⁹ Türkler yeni gemiler ya da askeri gemiler inşa etmeyi düşündüklerinde onu ya İstanbul’da ya da Karadeniz’de, Sinop yakınlarında bir yerde yapıyorlar. Bazen de yine Karadeniz sahilindeki İzmit’te yapıyorlar. Türkler, gemi inşaatında ahşap kullanıyorlar. Genellikle tüm kıyı bölgelerinde ormanlık alanlar mevcut değildir. Ormanlar, Karadeniz kıyılarında, İstanbul sınırında bulunmaktadır. İstanbul tersanesine gemi ve askeri gemilerin inşaatı için ahşap Karadeniz’den getiriliyordu. Eğrisi olmayan ahşap ise Sinop’tan temin ediliyordu. Gemi yapımındaki olmazsa olmaz eğri ağaçlara ise ihtiyaç vardı. Çünkü bu ağaçtan kendilerinde az bulunuyordu. Çok acil ihtiyaçları olduğunda bu ağaç İstanbul dışından, İzmit ve başka yerlerden, Bursa’dan temin ediliyordu. Ayrıca 100 adet askeri gemi yapmak istediler. Kıyı ormanlarını kullanabilirlerdi, ancak sonradan bu ormanlar ağaçsız kalacaktı. Bkz.: Arunova ve Oreškova 2009, s.65.

“Türk devletinde farklı gemiler bulunmaktadır. Türkçe şu şekilde adlandırılıyorlar: kalyonlar. Bunlar farklı büyüklükte olan savaş gemileridir. Birinci büyüklükte olanlar 130, 106 ve 90 top barındırıyorlar. İkinci büyüklükte olanlar 80, 75, 70, 65 ve 60 top bulunduruyorlar. Üçüncü büyüklüktekiler ise 55, 50, 45 ve 40 topa sahipler. Ticari gemilerse yine farklı büyüklüktedirler: 50'den 20 topa kadar, fakat onların sayısı oldukça az.”⁶¹

Bilindiği üzere Çarlık Rusya'sında I. Petro'dan itibaren Karadeniz'e inmek ve hâkimiyet kurduktan sonra Osmanlı'yı devirmek temel amaçlardan biriydi. Bu anlamda Tolstoy'a bilgi verme konusunda çok daha büyük iş düşüyordu. Anılarında sık sık Karadeniz'i konu edinen, coğrafik yapısını ve konumunu betimleyen P. A. Tolstoy, Karadeniz'in genellikle kapalı puslar altında kaldığını ve çoğu zaman *tramontana* denilen kuzey rüzgârlarının etkisi altına girdiğini yazmaktadır.⁶² Karadeniz'deki sahanın çok büyük olmadığını, bazı yerlerin çok dar olduğunu, bunun da büyük ve önemli gemiler için tehlike yarattığını belirtmektedir. Tolstoy, devamında Karadeniz'in coğrafik yapısını şöyle yazmaktadır: *“Karadeniz, 3 bölüme ayrılıyor. Birinci bölüm Kafkazi denizi olarak adlandırılmaktadır. Sarmasi'ye karşı ise Fasiyon denizi bulunmaktadır. İkinci bölüm, Kalhit topraklarına karşı olan taraf. Üçüncüsü ise Karçinilya olarak adlandırılmaktadır.”*

Bunun yanı sıra Osmanlı saray hayatını, padişahın özel yaşamını ve yönetimdeki etkinliğini yakından takip eden Rus sefiri Tolstoy, sultan ve yönetimine ilişkin şunları anlatmaktadır:

“Şimdiki Türk devletinde sultan put gibi bir şeydir. Tüm işlerini sadrazama havale etmiş. Şimdiki sadrazam⁶³ çok akıllı ve düşünceli birisi. Sultan, günlük hayatında çok gururludur. Onun faaliyetleri eski adetlerinde olduğu gibi seremoni şeklinde gerçekleşiyor. Ne askeri ne dini işler, ne memleket meseleleriyle ilgileniyor. Ancak sarayda eğlencesine dikkat ediyor. Çok sayıda eşi var. Onlarla eğleniyor ve onlardan dört oğlu olmuştur. Vahşi hayvanları avlamayı seviyor. Bu konuda babasına çektiği söyleniliyor.”⁶⁴

Böylelikle elçi Tolstoy, yüzlerce sayfaya sığdırdığı tasvirler ve izlenimlerle Çarlık yönetimine mühim bilgiler aktarmış ve Çarlığın müstakbel siyasetine önemli katkılarda bulunmuştur.

⁶⁰ Piyade kayık(küçük kayık), sandal(sultana ait), kırlangıç(sultana ait), Bostanbaşı sandalı; sultan bütün bunlarla İstanbul'a yakın yerlere geziye çıkmaktadır. Bkz.: Tolstoy 2006, s.218.

⁶¹ Tolstoy 2006, s.216.

⁶² Tolstoy 2006, s.66.

⁶³ Büyükelçi Tolstoy'un bahsettiği sadrazamın Rami Mehmet Paşa veya Nişancı Ahmet Paşa'dan biri olduğu kanısındayız. Tam olarak tarih verilmediği için kesin bir tespit bulunmak zordur.

⁶⁴ Arunova ve Oreškova 2009, s.31.

Sonuç

17. yüzyılın ikinci yarısında mali ve askeri anlamda büyük sıkıntılar yaşamaya başlayan Osmanlı Devleti, yıllarca “güçlü imparatorluk” özelliğini kabul ettirdiği devletlere karşı sıkıntıya girdi. 1683’te Viyana kuşatmasının başarısız geçmesiyle moral bulan Venedik, Avusturya ve Lehistan gibi devletler tarafından kurulan kutsal ittifakta yer alan Rusya, Osmanlı’nın içine düştüğü müşkül durumu kullandı ve 1690’lı yıllarda Azak’ı ele geçirdi.

Azak’ı alarak Karadeniz’e giriş için önemli bir adım atan Rusya, yönünü kuzeye çevirdi. İsveç ile başlayacak olan 20 yıllık Kuzey Savaşı’nda diğer güçler tarafından rahatsız edilmek istemeyen Rusya, Azak üzerindeki varlığını kabul ettirmek ve güneydeki rakibi Osmanlı’yı daha yakından tanımak için 1700 yılında İstanbul Antlaşması’nı yaptı. Bu antlaşma gereği Rusya, Osmanlı Devleti’nde ilk daimi elçisini bulundurma hakkını ele geçirdi. Böylelikle I. Petro’nun, diplomatik zekâsına ve tecrübesine güvendiği P. A. Tolstoy bavulunu topladı ve Edirne’ye yola çıktı.

1702’de görevine başlayan diplomat Tolstoy, 1714 yılına kadar bu görevi ifa etti. Edirne’ye gelmeden önce kendisine Osmanlı donanması, Türk halkının durumu, Karadeniz’in konumu, Osmanlı’nın askeri ve mali vaziyeti ile ilgili cevaplanması gereken bazı talimatlar verilmişti. Bu doğrultuda hareket eden Rus elçisi P. A. Tolstoy, bu tarihler arasında yaptığı gözlemler, edindiği izlenimler ve tuttuğu notları “elçi notları(stateyniye spiski: stateйные списки)” şeklinde Moskova’ya sundu.

Büyükelçi Tolstoy, Edirne’ye ulaştığında Osmanlı sarayı karışmıştı. Padişah II. Mustafa ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi’nin hazine ve devlet işleri konusundaki nüfuzundan rahatsız olan yeniçeriler ve ulema, bir tımarlı sipahi olan Karakaş Mustafa’nın önderliğinde isyan çıkardılar. İstanbul’dan Edirne’ye ulaşan isyancılar en sonunda isteklerine kavuştular. II. Mustafa dönemi bitti ve yerine III. Ahmet dönemi başladı. Bu süreci birebir gözlemleyen P. A. Tolstoy, Rusya’nın dış işlerinden sorumlu devlet adamı F. A. Golovin’e gönderdiği mektuplarda Edirne’de 1703’te yaşanan vakıayı detaylarıyla tasvir etmişti.

1703’te iktidarın değişmesiyle birlikte devletin merkezi de yeniden İstanbul olmuştu. Bu bağlamda İstanbul’a yerleşen Tolstoy, gözlemlerine sonraki yıllarda burada devam etti. Kendisinden bekleneni layıkıyla yerine getirmiş ve yüzlerce sayfalık raporlarıyla Osmanlı’yı I. Petro’ya yeterince anlatmıştı.

KAYNAKLAR

Arşiv belgeleri

RGADA (Rusya Eski Antlaşmalar Devlet Arşivi), Snoşeniya Rossii s Turtsiey, Fond: 89, Opis: 1-4, Ed. Xr.: 674, 1497-1719.

Kitaplar ve makaleler

Arunova ve Oreşkova 2009

M. R. Arunova ve Oreşkova, F. S. *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, (çev: İbrahim Allahverdi), Yeditepe Yayınları, İstanbul.

Azañçevskiy 1859

M. P. Azañçevskiy, *İstoriya Preobrajenskogo Polka*, Tipografiya Katkova i Ko, Moskva.

Balyazin 2007

V. N. Balyazin, *Neofitsialnaya İstoriya Rossii: Pyotr Velkiy*, Olma Media Grupp, Moskva.

Çelik ve Bülbül 2008

M. Bilal Çelik ve İsmail Bülbül, "Peter Andreeviç Tolstoy'un İstanbul Elçiliği (1702-1714)", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 19, s.???????

Dukes 1990

Paul Dukes, *A History of Russia: Medieval, Modern, Contemporary*, The Macmillan Press, London.

Naima 2007

Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, Haz: Mehmet İpşirli, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: IV, Ankara.

Finker 2010

Kerolayn Finker, *İstoriya Osmanskoy İmperii: Videniye Osmana*, İzdatelstvo "AST", Moskva.

Hammer 1991

Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 7*, Çev: Vecdi Bürün, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

Hosking 2011

HOSKING, Geoffrey, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, Çev: Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul.

İlovayskiy 1905

D. İ. İlovayskiy, *İstoriya Rossii*, Tipografiya Graçeva İ. K., Tom 5, Moskva.

Imperial Russia

The Cambridge History of Russia, *Imperial Russia 1689-1917*, Vol: II, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

İnanır 2004

Emine İnanır, *P. A. Tolstoy'un Avrupa Gezi Notlarında (1697-99) 'Ben' ve 'Öteki' Konusu*, İstanbul.

Karamzin 2007

Nikolay Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo: İzbrannıye Glaviy*, İzdatelstvo "EKSMO", Moskva.

Kunt vd. 2009

Metin Kunt, Sina Akşin, Suraiya Faroqhi, Zafer Toprak, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan, *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, İstanbul.

Kurat 1999

Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

İsmet Konak

- Riasanovsky 2011 Nicholas V. Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi*, Çev: Figen Dereli, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Solovyov 1880 S. M. Solovyov, *Uçebnaya Kniga Russkoy İstorii*, Tipografiya V. Graçeva, Moskva.
- Şmurlo 1922 E. Şmurlo, *İstoriya Rossii 862-1917*, İzdatelstvo “Grad Kitej”, Myunhen.
- Öztuna 1994 Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat A. Ş., 4. Cilt, İstanbul.
- Tolstoy 2006 P. A. Tolstoy, *Opisaniye Çernogo Morya, Egeyskogo Arhipelaga i Osmanskogo Flota*, Natalis, Moskva.
- Türk 1964 Cezmi Türk, *Dünyanın Çatısı Turan ve Rus Kafası*, Toprak Yayınları, İstanbul.
- Uzunçarşılı 1982 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Velikiy 1853 Pyotr Velikiy, *Yevo Polkovoditsiy i Ministriy*, Tipografiya Aleksandra Semyona, Moskva.
- Vernadsky 2009 George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, Çev: Doğukan Mızrak - Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul.